

Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Endeksler Bağlamında Karşılaştırılması

*Comparison Of Türkiye And Turkish Republics Within The Scope Of Gender Equality
Indices*

Dilek Özsoy*

Öne Çıkanlar

- Bu çalışmada Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'nin kadına yönelik sosyal politikadaki gelişimleri, Birleşmiş Milletlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik uluslararası endeksler kullanılarak irdelenmiştir.
- Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye açısından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde öne çıkan nokta, işgücü piyasasındaki cinsiyete dayalı farklılıktır. Türkiye bu alanda tüm Türk Cumhuriyetlerinin gerisinde kalarak kadın işgücüne katılım oranında en alt seviyede yer almaktadır.
- Türkiye'nin çok yüksek insani gelişme içinde yer almasına karşın kadın erkek farkına göre oluşturulan gruplamada orta derece eşitliğe sahip ülke konumunda yer almaktadır.

Öz: Küresel düzeyde özellikle 2000'li yıllardan itibaren toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik büyük ilerlemeler kaydedilmiş olmasına karşın bu ilerlemelerin istatistikler aracılığıyla ne aşamada olduğunun tespiti ve ülkeler arası karşılaştırmaların yapılması, ileriye dönük çalışmaların planlanması ve stratejilerin oluşturulması açısından önem taşımaktadır. Cinsiyet eşitliği insan hakkı olmasının yanında ekonomik kalkınmanın da itici gücüdür. Nüfusun yarısını temsil eden kadınların birçok sosyo ekonomik sonuçlar açısından nüfusun diğer yarısını temsil eden erkeklerden geride kalması ve bu durumun devamına yönelik yaklaşımlar insani gelişmişlik açısından toplumun tamamını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ölçülebilir göstergeler yoluyla yapılan karşılaştırmalar bu alandaki politikaların değerlendirilmesinde ana göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada benzer sosyo-kültürel yapıya sahip Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'nin kadına yönelik sosyal politikadaki gelişimleri, Birleşmiş Milletlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik oluşturduğu uluslararası endeksler aracılığıyla irdelenmiştir. Çalışmada endekslerin kadınlara ilişkin sağlık, eğitim, ekonomik ve siyasal temsil oranlarını içeren alt boyutları ele alınmıştır. Buna göre ülkelerin ekonomik gelişimin yanında insani kalkınmayı gerçekleştirebilmeleri için nüfusun yarısını oluşturan kadınlara yönelik sağlık, eğitim, istihdam ve karar alma süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı politikaların benimsenmesi ve uygulanması sonucunda ülkelerin insani gelişim endekslerinde sağlanan gelişmeler toplumsal cinsiyet endekslerine de yansıtılabilecektir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dilek.ozsoy@nisantasi.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-7527-2196.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Kadın Politikaları, Toplumsal Cinsiyet Endeksleri, İnsani Gelişim, Sosyal Politika.

Highlights:

- This study examines the developments in social policies towards women in the Turkic Republics and Turkey, utilizing international indices on gender equality from the United Nations.
 - Following the dissolution of the Soviet Union, the primary issue in terms of gender inequality for the newly independent Turkic Republics and Turkey is the gender-based disparity in the labor market. Turkey ranks the lowest in terms of female labor force participation, trailing behind all the Turkic Republics.
 - Despite being categorized as a country with very high human development, Turkey is classified as having moderate equality in the grouping based on the gender gap.
-

Abstract: Despite significant progress in eliminating gender inequality, especially on a global scale since the early 2000s, it is crucial to determine the status of these advancements through statistics, make cross-country comparisons, plan future research, and formulate strategies. Gender equality is not only a fundamental human right but also a driving force behind economic development. Approaches that result in women, representing half of the population, lagging behind men in various socio-economic outcomes and the continuation of this situation negatively impact the entire society in terms of human development. In this context, comparisons made through measurable indicators of gender equality emerge as key metrics in evaluating policies in this field. This study examines the developments in social policies for women in Turkic Republics with similar socio-cultural backgrounds and in Turkey through international indices created by the United Nations for gender equality. The study focuses on the sub-dimensions of the indices, which include women's health, education, economic participation, and political representation. Accordingly, for countries to achieve human development alongside economic development, improvements in human development indices may also reflect in gender equality indices when policies based on gender equality are adopted and implemented in areas such as health, education, employment, and decision-making processes for women, who make up half of the population.

Keywords: Gender, Women's Policies, Gender Indices, Human Development, Social Policy

Summary

The recognition and protection of fundamental rights for women have a multifaceted impact that goes beyond human rights, potentially influencing economic and social development. Policies based on gender equality, which include increasing women's representation in all aspects of societal life, particularly in health, education, employment, and decision-making processes, will not only promote economic development but also human development. Gender equality is the key to both human development and economic growth.

The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), adopted by the United Nations in 1979 and enforced in 1981, represents an

internationally accepted understanding of "women's rights" based on gender equality. CEDAW is an international human rights treaty that aims to ensure women's equal access to and opportunities in political and public life. It covers various aspects of gender equality, including education, health, the right to vote and be elected, and employment.

Despite significant progress in eliminating gender inequality, especially from the early 2000s onward, it is crucial to determine the current state of these advancements through statistics, make cross-country comparisons, plan future research, and formulate strategies. In this context, the United Nations has created various global indices to measure the application of women's rights in societal life. These indices provide important tools for evaluating countries' gender policies through cross-country comparisons.

This study compares the social policies for women in Turkic Republics and Turkey, which share similar socio-cultural backgrounds, with global indices calculated by the United Nations. The countries included in the study are Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, and Turkey.

The fact that all the countries in the study have ratified CEDAW, prepared country reports on the development of women's rights under the obligations of this convention, and received evaluations from the United Nations underscores the importance of using the indices published by the UN. The study uses three indices calculated on a global scale by the United Nations: the Human Development Index, the Gender Development Index, and the Gender Inequality Index. The study also includes assessments of the indicators that make up the sub-dimensions of these indices, including health, education, economic, and political representation.

The Gender Development Index, created by calculating gender differentiation in the Human Development Index, is one of the important indicators to consider in cross-country comparisons regarding gender policies. Given that human development encompasses more than just economic growth, the comparison between the Gender Development Index and the Human Development Index highlights a clear structural bias against women in all the countries studied. The notable observation in the country comparison is that Turkey, despite having a "very high human development" ranking in the Human Development Index, falls within the "moderate" equality category in the Gender Development Index, placing it among the third group of countries. This highlights the significance of policies aimed at advancing gender equality and women-focused policies, particularly in the areas of education and employment.

In addition to economic development, countries' efforts to achieve human development require the adoption and implementation of policies based on gender equality in health, education,

employment, and decision-making processes for women, who make up half of the population. Consequently, improvements in human development indices in countries resulting from these policies may also be reflected in gender equality indices.

Giriş

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal yaşamda kadınların tüm alanlarındaki temel hak ve özgürlüklerinin tanımı ve kullanımına yönelik kısıtlamaları ve engelleri ifade etmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadının sosyal yaşamdaki temsiline yönelik eşitsizlikleri belirtmektedir (Yıldız, 2022).

Toplumsal cinsiyet eşitliği insani gelişimin içsel bir boyutu olup, kadınların sistematik olarak özgürlüklerden ve fırsatlardan mahrum bırakılması insani gelişim açısından kabul edilebilir değildir. Toplumsal cinsiyet eşitliği insani gelişim açısından araçsal bir değere sahiptir (Gaye, Klugman, Kovacevic, Twigg, & Zambrano, 2010).

İnsan hakları ile ilgili düzenlemelerin kadınların haklarının savunulmasında yetersiz olması nedeniyle kadın haklarının geliştirilmesinde harcanan çabalar sonucunda Birleşmiş Milletlerin oluşturduğu “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” (CEDAW) önemli bir dönüm noktasıdır. Bu sözleşme ile kadın haklarının korunması bağlamında insan haklarının kadınlar açısından tam olarak uygulanması hedeflenmiştir. Sözleşme, taraf olan ülkelerin iç hukuklarında Sözleşmeye uyumlu denetim mekanizmalarının oluşturulması konusunda zorlayıcı etki yaratmıştır (Kafkasyalı, 2023). CEDAW’ın amacı, toplumsal yaşamda kadınların her alanda, insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanması için ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve eşitliğin sağlanmasıdır (Güneş, 2021). Çoğu zaman uluslararası kadın hakları bildirgesi olarak tanımlanan Sözleşmeyi kabul eden devletler kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı sona erdirmek üzere bir dizi önlem almayı taahhüt etmektedirler. Bu taahhütlerin ilki devletlerin hukuk sistemlerine kadın-erkek eşitliği ilkesini dahil etmesi ve ayrımcı tüm yasaları kaldırarak, kadınlara karşı ayrımcılığı yasaklayan yasaları oluşturmasıdır.

Sözleşme kadınların siyasi, kamusal hayata eşit erişimi ve eşit fırsatlara sahip olmasını sağlayarak kadın ve erkek arasındaki eşitliğin gerçekleştirilmesi için eğitim, sağlık, seçme ve seçilme hakkı, istihdamı temel almaktadır. Sözleşme, kadınların üreme haklarını onaylayan, cinsiyet rolleri ve aile ilişkilerinin şekillendirilmesinde etkili güç olarak kültür ve geleneği hedef alan tek insan hakları sözleşmesidir. Sözleşme kapsamında taraf devletler, kadınların tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanabilmesi için mevzuat ve geçici özel önlemler dahil olmak üzere uygun önlemleri almayı kabul etmektedirler (UN Women, 1979). Araştırmada yer alan ülkeler içerisinde, kadınlara yönelik ayrımcılığın tüm biçimlerini önlemeyi hedef alan

CEDAW'ı ilk imzalayan ülke Türkiye'dir. Türkiye'nin 1985 yılında imzaladığı Sözleşmeyi, Tacikistan 1993, Azerbaycan ve Özbekistan 1995, Kırgızistan ve Türkmenistan 1997, Kazakistan 1998 yılında imzalamıştır. CEDAW onayını gerçekleştiren ülkelerde sözleşme, toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesinin desteklenmesi, toplumsal cinsiyet mevzuatının ve ulusal toplumsal cinsiyet planlarının geliştirilmesinde anahtar rol oynamıştır.

Toplumsal cinsiyet öncelikle bir güç ilişkisi olduğundan, toplumsal cinsiyetin farklı boyutlarıyla tartışılması önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği uluslararası boyutta araştırmalara konu olmuştur. Bu bağlamda bu eşitsizliğin ölçülmesinde uluslararası kuruluşlar eşitsizliğin çeşitli boyutlarını ele alan araştırmalar ve raporlar hazırlamıştır.

Kadınları etkileyen sorunları çözmek ve hükümetleri hesap verebilir tutmaya yardımcı olmak amacıyla dezavantajlılıklara ilişkin önlemler, kadına yönelik farkındalığın artırılmasında önemli rol oynamıştır. Geniş kolektif çabaların bir sonucu olarak 1990'lı yıllardan itibaren Birleşmiş Milletlerin yanı sıra Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Bankası, OECD ve Dünya Ekonomik Forum'da dahil olmak üzere toplumsal cinsiyet perspektifini içeren veri miktarında önemli ölçüde artış sağlanmıştır (Gaye, Klugman, Kovacevic, Twigg, & Zambrano, 2010).

Cinsiyet eşitliği yalnızca kadınların refahtan mahrum bırakılmaması gerektiği şeklindeki içsel perspektif açısından değil, aynı zamanda kadınların güçlendirilmesinin diğer kalkınma sonuçları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu politika perspektifi açısından da önemlidir. Bu nedenlerden dolayı, cinsiyet eşitliğinin çoğunlukla bileşik endeksler aracılığıyla ölçülmesine yönelik birçok girişimlerde bulunulmuş olup, 1990'lı yıllardan bu yana cinsiyet eşitliğinde ülkelerin performansının değerlendirilmesine yönelik çeşitli bileşik göstergeler geliştirilmiştir (Selin Dilli & Rijpma, 2019).

2015 yılında Birleşmiş Milletler (BM), 2030 yılına kadar ulaşılması gereken ve kimseyi geride bırakmadan barış ve refah planı kapsamında 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Hedefini (SKH)) belirlemiştir. 2000-2015 dönemine ilişkin "Binyıl Kalkınma Hedefleri" ile uyumlu olarak, kadınlara ve kız çocuklarına yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması tek başına bir hedef (5. SKH) olarak kabul edilirken, toplumsal cinsiyet eşitliği de neredeyse 17 hedefin tamamında yer almaktadır. Toplam olarak Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesine ilişkin göstergelerinin yaklaşık %45'i (247 göstergeden 102'si) cinsiyetle ilgilidir (Cohen & Shinwell, 2020).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini yansıtmaya yönelik farklı uluslararası kuruluşların farklı bileşenleri ve göstergeleri esas aldığı endeksler bulunmaktadır. OECD'nin Sosyal Kurumlar ve Cinsiyet Endeksi, Dünya Ekonomik Forumunun Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi bunlardan bazılarıdır.

Sosyal Kurumlar ve Cinsiyet Endeksi (SIGI) sosyal kurumlardaki cinsiyete dayalı ayrımcılığın düzeyini ölçen bileşik bir endekstir. SIGI, mevzuatın, tutumların ve uygulamaların kadın ve erkeklerin hayatlarının her aşamasında haklar, adalet ve güçlendirme fırsatları açısından yarattığı boşlukları ele almaktadır. 4 boyut, 16 gösterge ve 25 temel değişkenden oluşan bir çerçeve üzerine kurulu olan SIGI, aile içi ayrımcılıktan, fiziksel bütünlüklerine yönelik kısıtlamalara, ekonomik olarak güçlendirilmelerine, kamusal ve siyasi alanlardaki haklarına ve temsiliyetlerine kadar kadınları ve kız çocuklarını yaşamları boyunca etkileyen başlıca sosyo-ekonomik alanları içermektedir (OECD, 2023).

2006 yılında Dünya Ekonomik Forumu “Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi” ismiyle toplumsal cinsiyet alanında yeni bir endeks oluşturmuştur. Bu endeks, ekonomik katılım ve fırsat, eğitim kazanımı, politik güçlenme, sağlık ve hayatta kalma üzere farklı alt bileşenlerde ve bu bileşenlerin her birinde toplam 14 gösterge kullanılarak, her kategorideki genel endeks, verilerin kadın-erkek oranlarına dönüştürülmesiyle hesaplanmıştır (Klasen & Schüler, 2011).

Bu çalışmada benzer sosyo-kültürel yapıya sahip Türk Cumhuriyetlerinin ve Türkiye'nin kadına yönelik sosyal politikalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortaya koymaya yönelik endeksler aracılığıyla irdelenmiştir. Çalışmada Türkiye ile birlikte benzer sosyo-kültürel yapıya sahip Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan yer almıştır. Bu ülkelerin toplumsal cinsiyet alanındaki karşılaştırmaları uluslararası endekslerden İnsani Gelişim Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği insani gelişmenin önünde büyük bir engel olmaya devam etmesi nedeniyle çeşitli göstergelerle izlenilmesi, oluşturulacak politikalar açısından önem taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçmek üzere oluşturulan endeksler, politika analizi ve savunuculuk çabalarını gerçekleştirebilmek için ulusal insani gelişme başarılarının cinsiyet eşitsizliği nedeniyle ne ölçüde aşındırıldığını ortaya çıkarmakta amacıyla ampirik temeller esas alınarak tasarlanmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğindeki ilerlemeyi değerlendirmede endekslerden yararlanılması, endekslerin toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin politika hedeflerinde doğru ilerleme sağlanıp sağlanmadığını belirlemek açısından önem taşımaktadır.

Bu araştırma ile Türkiye'nin ve Türk Cumhuriyetlerinin, kadınlara yönelik politikaların uluslararası endeksler aracılığıyla 2000-2021 döneminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) tarafından yayınlanmış olan İnsani Gelişim Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi,

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksleri karşılaştırmaların yapılmasında ikincil veri olarak kullanılmıştır. Endeksler ve alt göstergelerin kullanımı ile ülkelerarası karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Bu analizler doküman analizi kapsamında karşılaştırmalı tablolar yöntemi ile ele alınmıştır

Çalışmada yer alan ülkelerin tamamının CEDAW'ı kabul etmesi, bu sözleşmenin yükümlülükleri kapsamında kadınlara yönelik hakların gelişimine ilişkin ülke raporlarının hazırlanmış olması ve BM'nin bu raporlara yönelik değerlendirmelerini yapması BM tarafından yayınlanan endekslerin kullanımını önemli kılmaktadır. Çalışma BM'nin küresel ölçekte hesaplamakta olduğu üç endeks ile yapılmıştır. Bu endekslerin hesaplamalarında yer alan alt boyutlarda da ülke karşılaştırmalarına yer verilmiştir. İnsani Gelişim Endeksi doğrudan toplumsal cinsiyet göstergelerini barındırmamasına karşın Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi ile olan bağlantısı nedeniyle ülkeler arası karşılaştırmalarda irdelenmesi gerekli bir endekstir.

Çalışmada esas alınan Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi (TCGE) ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (TCEE) özellikle küresel karşılaştırmaya olanak sağlayan yapısı nedeniyle bu alanda değerli politika araçlarıdır (Charmes & Wieringa, 2003)

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde ülkelerarası karşılaştırmalarda UNDP tarafından yayınlanmış olan İnsani Gelişim Raporlarında (Human Development Report) yer alan veriler kullanılmıştır. Türkmenistan'ın verilerinin 2005 yılından itibaren hesaplanmış olması ülkeler arası karşılaştırmada sınırlılık oluşturmakta olup, Türkmenistan verileri 2015-2021 dönemi olarak değerlendirilmiştir. Diğer ülkeler için kullanılan tüm endeksler ve endekslere giren göstergeler ve endekslerin alt boyutları 2000-2021 dönemini içeren verilerden oluşmaktadır.

İnsani Gelişim Endeksi

İnsani gelişim ekonomik büyümeyi değil, insan refahının artırılmasını ifade eden kalkınmayı hedeflemektedir. Refahın sağlanmasında sağlık, bilgi ve beceri gibi insani yetenekler genişletilmelidir. İnsanların bu yetenekleri kullanabilmeleri için ekonomik fırsatlara sahip olmaları ve hayatlarını şekillendiren önemli kararlarda söz sahibi olacak şekilde güçlendirilmeleri gerekmektedir. İnsani Gelişim Endeksi (İGE), bir ülkenin 'temel insani yetenekler' olarak adlandırdığı ortalama başarıyı ölçmektedir. İnsanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürdürüp sürdürmediklerini, eğitilmiş ve bilgili olup olmadıklarını ve makul bir yaşam standardına sahip olup olmadıklarını göstermektedir. Bu şekilde tanımlandığında, kalkınma artık yalnızca ekonomik terimlerle ölçülmeyerek farklı göstergeler dahil edilmektedir (Charmes & Wieringa, 2003).

1990 yılından bu yana, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı insani gelişmeyi ölçmeyi amaçlayan bir dizi gösterge geliştirmiştir. Amartya Sen'in yapabilirlikler yaklaşımına dayanan bu

ölçümler, özellikle sağlık ve uzun ömür, eğitim ve gıda, barınma, giyim ve ilgili yeteneklere erişim gibi temel yetenekleri yakalamayı amaçlamıştır. İnsani Gelişim Endeksi ile yaşam beklentisi, yetişkin okuryazarlığı, okula kayıt oranı ve kişi başına düşen gelirin logaritmik dönüşümü ile standartlaştırılmış bir endeks hesaplanmıştır (Klasen & Schüler, 2011). İGE, bir ülkenin gelişiminin değerlendirilmesinde nihai kriterin sadece ekonomik büyüme ile sağlanamayacağı anlayışı ile oluşturulmuştur (UNDP, 2022_a).

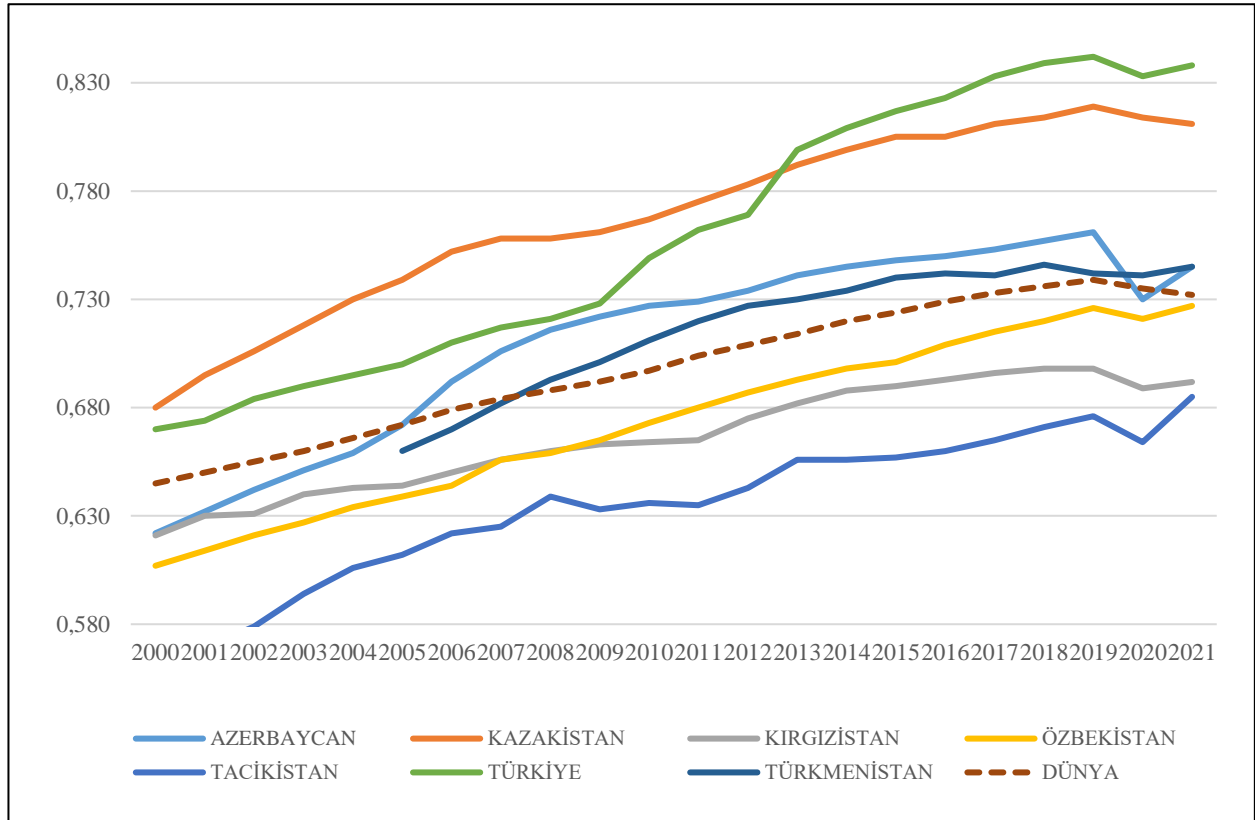
İGE, insani gelişimin temel boyutları olarak kabul edilen ve endekste yer alan boyutların gelişiminin ölçümüdür. Bu temel boyutlar; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgili olma ve makul bir yaşam standardına sahip olmadır. Sağlık boyutu, doğumda beklenen yaşam süresiyle, eğitim boyutu 25 yaş ve üzeri yetişkinlerin ortalama eğitim süresi ve okula başlama çağındaki çocukların beklenen eğitim süresiyle ölçülmektedir. Yaşam standardı boyutunda kişi başına düşen gayri safi milli gelir (GSMH) temel alınmaktadır. İGE hesaplamalarında gelirin azalan önemini yansıtmak amacıyla gelirin logaritması kullanılmaktadır. İGE ile kişi başına düşen GSMH düzeyi aynı olan iki ülkenin eğitim ve sağlık göstergelerine dayalı olarak farklı insani gelişme sonuçları elde edilebilmektedir (UNDP, 2022_a). Bu bağlamda İGE kalkınmanın ölçülmesinde merkezi göstergelerden biri olma konusunda çok başarılıdır (Klasen & Schüler, 2011). İnsani gelişmeye dayalı ülke sınıflandırması 4 gruba ayrılmaktadır. Bu grupların İGE değerleri belirli yıllar için aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.
İnsani Gelişmeye Göre Ülke Grupları ve İGE Sınırları

İnsani Gelişmeye Göre Ülke Grupları	2000	2010	2015	2018	2019	2020	2021
Çok yüksek insani gelişmeye sahip ülkeler	0,826	0,868	0,889	0,898	0,902	0,895	0,896
Yüksek insani gelişmeye sahip ülkeler	0,625	0,700	0,734	0,751	0,756	0,753	0,754
Orta insani gelişmeye sahip ülkeler	0,506	0,582	0,627	0,643	0,645	0,642	0,636
Düşük insani gelişmeye sahip ülkeler	0,399	0,477	0,506	0,518	0,522	0,519	0,518

Kaynak: UNDP, 2022_b

2021 yılı için Azerbaycan *yüksek insani gelişme* kategorisi içerisinde yer alarak 191 ülke içinde 91. sırada; Kazakistan *çok yüksek insani gelişme* kategorisinde 56. sırada; Kırgızistan *orta insani gelişme* kategorisinde 118. sırada; Özbekistan *yüksek insani gelişme* kategorisi içerisinde 101. sırada; Tacikistan *orta insani gelişme* kategorisinde 122. sırada; Türkmenistan *yüksek insani gelişme* kategorisinde 91. sırada; Türkiye *çok yüksek insani gelişme* kategorisinde 48. sırada yer almıştır. 2000-2021 yıl dönemine ilişkin yukarıda sıralama verileri belirtilen yedi ülkenin ve Dünya ülkelerinin İnsani Gelişim Endeksleri Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1.

İnsani Gelişmişlik Endeksi, Seçilmiş Ülkeler ve Dünya, 2000-2021

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekilden görüldüğü üzere 2000-2021 döneminde Kazakistan ve Türkiye insani gelişmişlik düzeyinde dünya ortalamasının üzerinde iken, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan Dünya ortalamasının altındadır. Azerbaycan ve Türkmenistan bu dönemin tamamında olmasa da belirli yıllarda Dünya ortalamasının üzerinde gelişmeye göstermiştir.

Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi:

1995 yılında UNDP tarafından insani gelişmenin cinsiyet boyutunu yakalamak için Cinsiyete Bağlı Kalkınma Endeksi (Gender-Related Development Index) ve Cinsiyet Güçlendirme Ölçüsü (Gender Empowerment Measure) oluşturulmuştu. Bu ölçümler sosyo-ekonomik ve politik kalkınmadaki cinsiyet farkını gösteren iki önemli küresel araçtı. Eylül 1995'te Pekin'de düzenlenen

Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'na hazırlık kapsamında UNDP yıllık raporu kadınların güçlendirilmesine ayrılmıştı. Bu bağlamda UNDP kalkınma çabalarının analizinde eşitlik, sürdürülebilirlik ve güçlendirme olmak üzere üç kavramı anahtar olarak ele almıştı. UNDP yaptığı analizde ilk olarak insani gelişmenin sağlanmadığı takdirde tehlike altında olduğunu ortaya koyarak bunu güçlü bir slogana dönüştürmüştür. İkincisi, UNDP, kadınların özgürleşmesinin milli gelir artışına bağlı olmayarak siyasi bir süreci barındırdığını vurgulamıştır (Charmes & Wieringa, 2003).

İlk kez 1990 yılında BM tarafından ortaya konulan ve o günden bu yana her yıl yayınlanan UNDP İnsani Gelişim Endeksinden elde edilen verilerin cinsiyete göre ayrıştırılmasıyla Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi (TCGE) oluşturulmuştur. TCGE, kadınlar için hesaplanan İGE'nin erkekler için hesaplanan İGE'ye oranı olarak hesaplanmaktadır.

TCGE genel bir refah değerlendirmesinde cinsiyet eşitsizliklerini ortaya koymak için geliştirilmiştir. Sağlık, eğitim ve gelir alanlarındaki başarıları kapsayan refahın bileşik bir ölçüsü olan İGE, üç boyuttan herhangi birinde cinsiyet eşitsizliğinin olup olmadığını açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla TCGE'nin avantajı amacının bu şekilde net olarak belirtilmesidir. İGE endeksi hesaplamasındaki tüm ölçümler TCGE içinde aynıdır (Gaye, Klugman, Kovacevic, Twigg, & Zambrano, 2010).

Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi, cinsiyet eşitsizliklerinin insan gelişimindeki üç temel boyutuyla ilgilenmekte olup, endeks uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi ve yaşam standartları göstergeleri ile gerçekleştirilmektedir. Bu göstergeler sırasıyla; doğumda beklenen yaşam süresi, 25 yaş ve üzeri yetişkinler için ortalama eğitim süresi, satın alma gücü paritesine göre kazanılmış gelir değişkenleri ile hesaplanmaktadır.

TCGE'nin en basit tanımı kadınlar için İnsani Gelişim Endeksinin (İGE_k) erkekler için İnsani Gelişim Endeksine (İGE_e) oranıdır. Bu durum aynı göstergeler üzerinden toplumsal yaşamda kadınların erkeklere göre değişimlerini yansıtmaktadır (Malik, 2018). Endeks değerinin 1 olması kadın ve erkek arasındaki tam eşitliği, 1'in altında olması kadınlar aleyhine olan durumu yansıtarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin varlığını ifade etmektedir. Endeksin sifıra yaklaşması eşitsizlik düzeyinin arttığını göstermektedir. Çok sık olmamakla beraber endekste ya da endeksin alt boyut hesaplamalarında görünen 1 üzerindeki değerler ise o alanlarda kadınlar lehine durumu yansıtmaktadır.

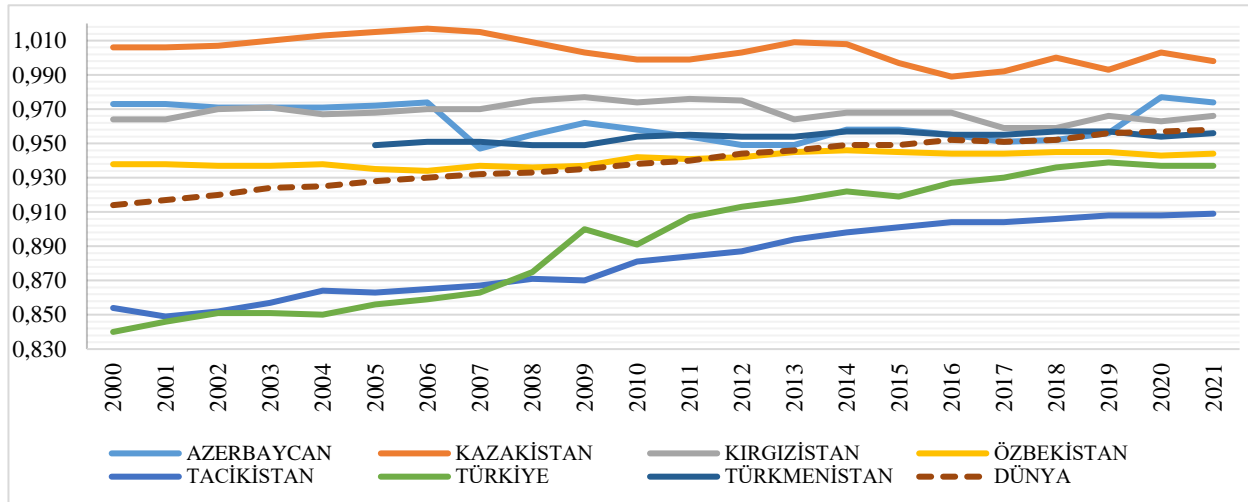
Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksinin temel alındığı ülke gruplaması 5 düzey olarak oluşturulmuştur. Ülkeler, İGE değerlerinin cinsiyet eşitliğinden mutlak sapmalarına göre gruplandırılmaktadır. Bu gruplara ilişkin ölçütler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.
Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi Ülke Gruplaması

Ülke Grupları		TCGE Ülke Grupları
Birinci Grup	% 2,5 den az	Yüksek Eşitliğe Sahip Ülkeler
İkinci Grup	% 2,5 - % 5,0	Orta ile Yüksek Eşitlik Arasındaki Ülkeler
Üçüncü Grup	% 5,0 - % 7,5	Orta Derecede Eşitliğe Sahip Ülkeleri
Dördüncü Grup	% 7,5 - % 10,0	Orta ile Düşük Eşitliğe Sahip Ülkeleri
Beşinci Grup	% 10'dan fazla	Düşük Eşitliğe Sahip Ülkeler

Kaynak: (UNDP, 2022_a)

2000-2021 yıl dönemine ilişkin çalışmada yer alan yedi ülkenin ve Dünyanın TCGE değerleri Şekil 2'de sunulmuştur.

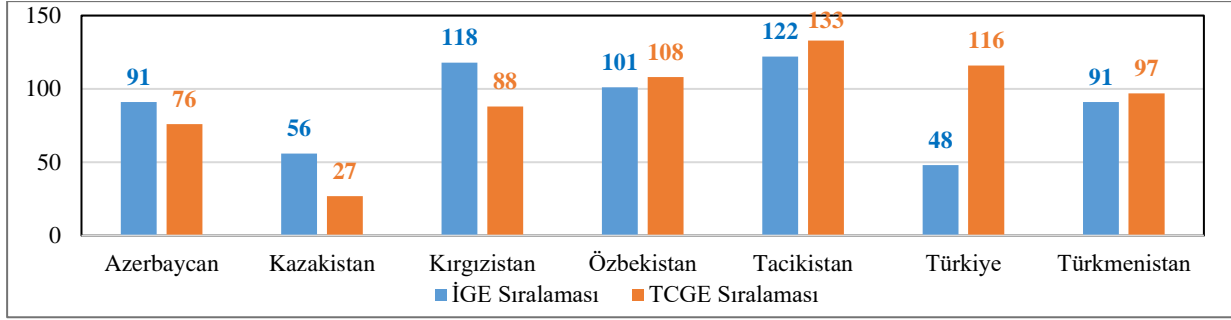

Şekil 2:
Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi, Seçilmiş Ülkeler ve Dünya, 2000-2021

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekilden görüldüğü üzere 2000-2021 döneminde Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan TCGE'de Dünya ortalamasının üzerinde iken Tacikistan ve Türkiye bu dönemde Dünya ortalamasının altındadır. Özbekistan ve Türkmenistan bu dönemin tamamında olmasa da belirli yıllarda Dünya ortalamasının üzerinde endekse sahiptir.

İGE ve TCGE verilerinin birlikte değerlendirilmesi ülkeler arası karşılaştırmalarda kadına yönelik politikalar bağlamında toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından dikkate alınması gereken önemli göstergelerdir. 2021 yılı için 191 ülke içerisinde İGE ve 172 ülke içerisinde TCGE değerlerine göre ülkelerin sıralaması Şekil 3'de verilmiştir.

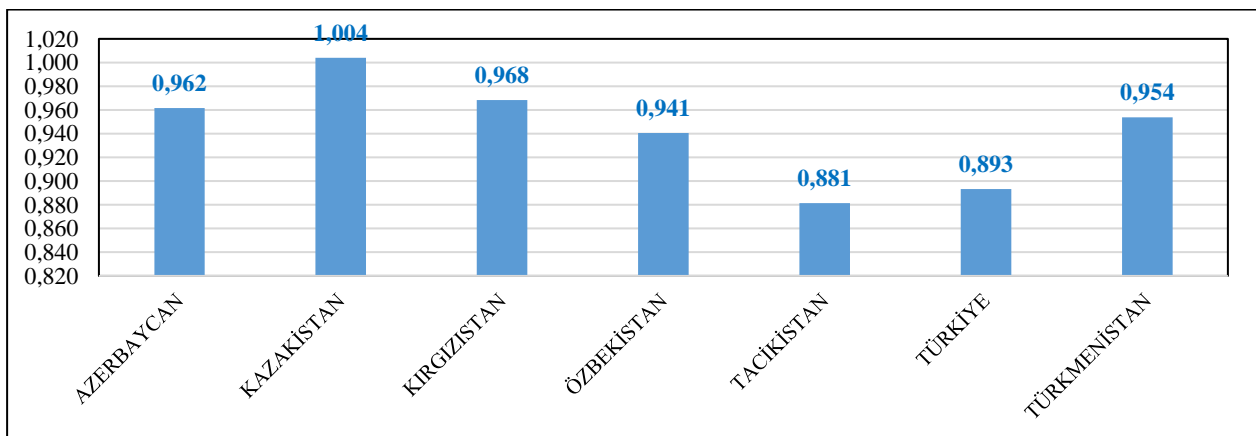

Şekil 3.

2021 yılı Seçilmiş Ülkelerin İGE¹ ve TCGE² Dünya Sıralaması

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekilden görüldüğü gibi Kazakistan 191 ülke içerisinde İGE’de 56. sıra ile çok yüksek insani gelişmişliğe sahip iken TCGE’de 172 ülke içerisinde 27. sıra ile toplumsal cinsiyet açısından “yüksek eşitliğe” sahip ülke konumundadır. Yedi ülke içerisinde toplumsal cinsiyet eşitliğinde yüksek eşitliğe sahip tek ülke Kazakistan’dır. Azerbaycan ve Türkmenistan İGE’de yüksek insani gelişmişliğe sahip iken TCGE’de “orta ile yüksek eşitlik” arasındaki ülke grubu olan 2. grup ülkeler içerisinde yer almaktadır. Kırgızistan’da TCGE’de 2. grup ülkeler içerisinde yer almakta olup, İGE’de orta insani gelişmeye sahiptir. Türkiye İGE’de çok yüksek insani gelişmişliğe, Özbekistan yüksek insani gelişmişliğe sahip olmalarına karşın her iki ülke TCGE’de “orta derece” eşitliğe sahip olarak 3. grup ülkeler arasında yer almaktadır. Sıralamada gerek İGE’de gerekse TCGE’de Türk Cumhuriyetleri ülkesinde son sırada yer alan Tacikistan orta insani gelişimde TCGE’de “orta ile düşük” eşitliğe sahip 4. grup ülkeler arasındadır. Kadın İGE’nin Erkek İGE’ne oranı olarak hesaplanan TCGE değerlerinin 2000-2021 dönemine ilişkin dönemine ilişkin yıllık ortalama TCGE değerleri Şekil 4’de verilmiştir.

Şekil 4.

2000-2021 Dönemine İlişkin Seçilmiş Ülkelerin TCGE Yıllık Ortalama Değerleri, %

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

¹ 191 ülke içerisinde

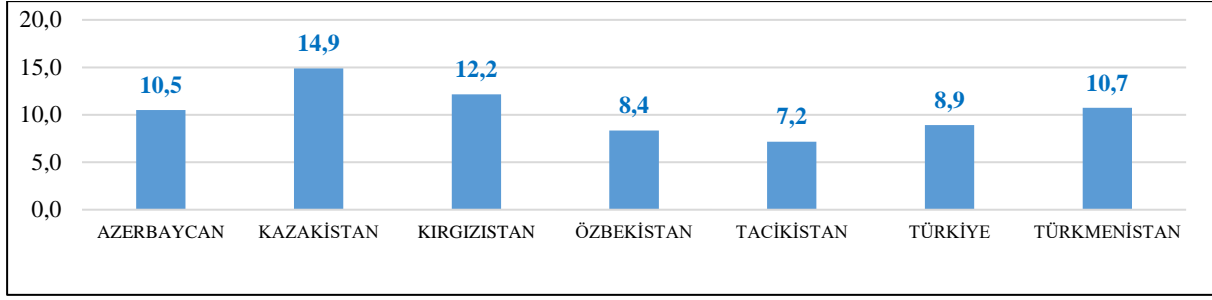
² 172 ülke içerisinde

Şekilden görüldüğü gibi Türk Cumhuriyetleri içerisinde sadece Kazakistan'da Kadın İGE'nin Erkek İGE'den büyük olması nedeniyle Kazakistan TCGE sıralamasında, İGE sıralamasından daha yüksek sırada bulunmaktadır. Şekilde 2000-2021 dönemindeki yıllık ortalamalarda Kazakistan dışında hiçbir Türk Cumhuriyetinde toplumsal cinsiyet açısından 100 endeks değerinin üzerinde olan ülke bulunmamaktadır. Bu sonuç Kazakistan hariç tüm Türk Cumhuriyetlerinde kadın İGE değerlerinin erkek İGE değerinden düşük olduğunu ifade etmektedir. Türk Cumhuriyetlerinde TCGE değeri en düşük olan ülke ise Tacikistan'dır. Tacikistan'ı sırasıyla Türkiye, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kırgızistan izlemektedir. Türkiye açısından değerlendirdiğimizde Tacikistan'dan sonra en düşük değere sahip olarak İGE'de 191 ülke içerisinde 48. sırada iken kadın ve erkek İGE'deki farklılaşma nedeniyle TCGE'de 172 ülke içerisinde 116. sıraya gerileme söz konusudur.

İGE'nin alt boyutları olarak uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgili olma ve makul bir yaşam standardına sahip olma durumu ayrı ayrı irdelendiğinde TCGE'de ülkeler arası farklılaşmaların nedenleri ortaya çıkmaktadır.

Kadın ve anne sağlığına ilişkin göstergeleri doğrudan etkileyen önemli faktörlerden birinin birçok psikososyal ve ekonomik faktörlerin bileşkesi sonucunda ortaya çıkan “kadının statüsü” (Soysal, Özcan, & Akın, 2022) olması nedeniyle toplumsal cinsiyet alanındaki endekslerin sağlık alt boyutu önem kazanmaktadır. Kadının ve annenin sağlığının korunabilmesi ve sürdürülebilmesi için yeterli olanaklara sahip bulunulması gerekmektedir. Bu bağlamda kadının statüsünün belirlenmesinde en önemli belirleyici faktör kadınların yaşadığı toplumda kadına ve erkeğe biçilen rol ve sorumlulukları ortaya koyan toplumsal cinsiyettir. Kadınlara kaynak ayrılması ve hizmetlere erişimde pek çok toplumda kadına biçilen değer düşük olması nedeniyle ayrımcılık söz konusu olabilmektedir (Soysal, Özcan, & Akın, 2022).

Uzun ve sağlıklı yaşam alt boyutunda kadınların erkeklere göre doğumda beklenen yaşam süresi oranına ilişkin ülkelerin 2000-2021 dönem ortalamaları Şekil 5'te verilmiştir.

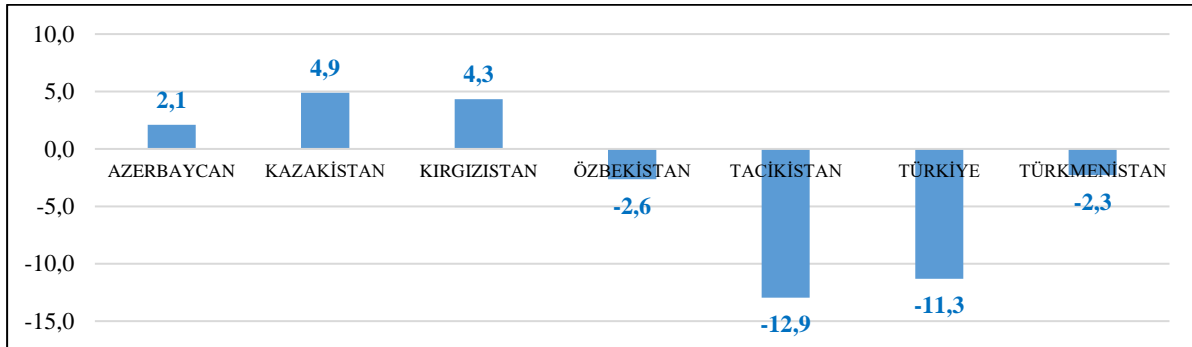
Şekil 5.

2000-2021 Dönemine İlişkin Seçilmiş Ülkelerde Kadınların Erkeklerle Göre Doğumda Beklenen Yaşam Süresi Farklılığı, %

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2000-2021 dönemine ilişkin doğumda beklenen yaşam süresinde kadın erkek farklılaşmasının en fazla olduğu ülke Kazakistan'dır. Kazakistan'ı sırasıyla Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan ve Tacikistan izlemektedir.

İGE'nin *bilgili olma alt boyutunda* iki gösterge bulunmaktadır. Bunlardan ilki beklenen eğitim yılı ikincisi ise ortalama eğitim süresidir. Eğitimin bireysel kazanımlar sağlamasının yanı sıra toplumun kalkınması ve genel refaha yansıyan olumlu etkilerin yaratılmasında kadınların eğitiminin insani gelişimi belirleyen temel göstergelerden biri olduğu (Esen, 2015) dikkate alındığında toplumsal cinsiyet eşitliğinin ölçümündeki endekslerde önemli gösterge olarak yer almaktadır. Bu çerçevede İGE'deki beklenen eğitim yılında kadın ve erkek oranlarının 2000-2021 dönemine ilişkin yıllık ortalama değerleri Şekil 6'da verilmiştir.

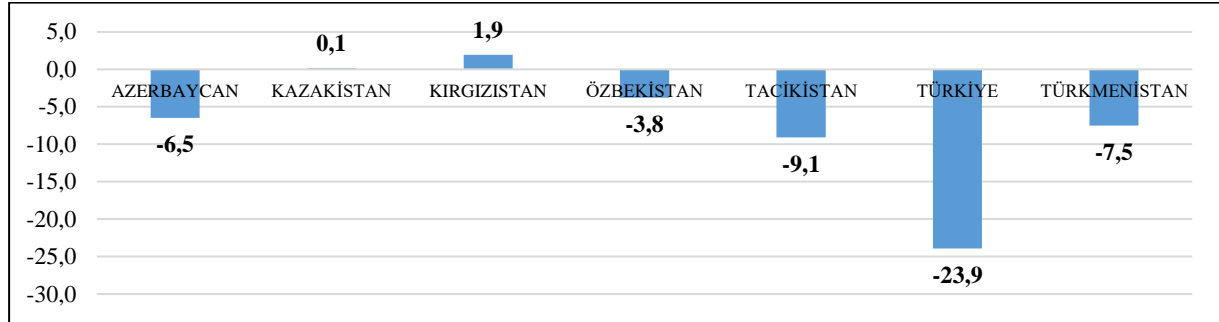
Şekil 6.

Beklenen Eğitim Süresi, 2000-2021 Dönemi Seçilmiş Ülkelerin Yıllık Ortalaması, %

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Beklenen eğitim yılında kadın erkek farklılaşmasının kadınlar aleyhinde en fazla olan Tacikistan'dır. Tacikistan'ı sırasıyla Türkiye, Özbekistan, Türkmenistan negatif yönlü veriler ile izlemektedir. Yani kadınlar için beklenen eğitim süresinin erkekler için beklenen eğitim süresinden daha az olduğu ifade edilmektedir. Kadınlar için beklenen eğitim süresinin erkeklere oranla fazla olan ülkeler %4,9 ile Kazakistan, %4,3 ile Kırgızistan ve %2,1 ile Azerbaycan olmuştur.

Bilgili olma alt boyutunun ikinci göstergesi olan ortalama eğitim süresinde kadın ve erkek oranlarına ilişkin veriler 2000-2021 dönem ortalaması olarak Şekil 7’de verilmiştir.

Şekil 7:

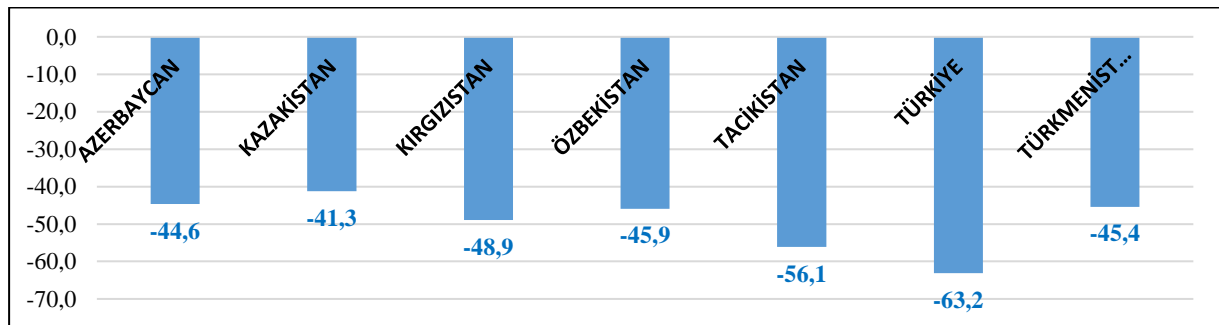
Eğitim Süresi, 2000-2021 Dönemi Seçilmiş Ülkelerin Yıllık Ortalaması, %

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2000-2021 dönemine ilişkin yıllık ortalamalara göre eğitim süresinde kadın ve erkek farklılaşmasının %23,9’luk kadın aleyhine fark ile en yüksek olan ülke Türkiye’dir. Türkiye’yi sırasıyla %9,1 ile Tacikistan, %7,5 ile Türkmenistan, %6,5 ile Azerbaycan,%3,8 ile Özbekistan izlemiştir. Bu ülkelerde kadın aleyhine olan eğitim süresi Kazakistan ve Kırgızistan için kadın lehine olmuştur. Kazakistan’da % 0,1, Kırgızistan’da ise % 1,9 ile kadınların eğitim süresi erkeklerin eğitim süresinden daha yüksektir.

İGE’nin üçüncü alt boyutu olan *makul bir yaşam standardına sahip olma* durumuna ilişkin gösterge kişi başına milli gelir değeridir.

2000-2021 dönemine ilişkin kadın GSYH’nin erkek GSYH’ye oranları yıllık ortalama olarak Şekil 8’de sunulmuştur.

Şekil 8.

GSYH’nin Kadın ve Erkek Oranı, 2000-2021 Dönemi Seçilmiş Ülkelerin Yıllık Ortalaması, %

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kişi başına GSYH değerinin kadın ve erkek ayrımındaki 2000-2021 dönem ortalamasında Türk Cumhuriyetlerinin tamamında kadının payı erkeğe göre düşüktür. Bir başka ifadeyle kadınların milli gelire katkısı erkeklere göre düşük düzeydedir. 2000-2021 döneminde kadınların erkeklere göre milli gelirden aldıkları payın en düşük olduğu ülke Türkiye’dir. Türkiye’yi sırasıyla Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan izlemektedir.

2021 yılı için Kazakistan'ın *çok yüksek insani gelişme* kategorisinde 56. sırada olmasına karşın aynı yıl için TCGE'de 172 ülke içerisinde 27. sıraya yükselerek toplumsal cinsiyet açısından yüksek eşitliğe sahip ülke konumuna ulaşmasındaki en önemli etkenin eğitim göstergelerine dayandığı görülmektedir. Çalışmaya esas olan ülkeler içerisinde çok yüksek insani gelişme kategorisinde yer alan iki ülkeden bir diğeri Türkiye'dir. Türkiye için durum Kazakistan'ın tam tersi niteliğindedir. Türkiye *çok yüksek insani gelişme* kategorisinde 48. sırada olmasına karşın toplumsal cinsiyet açısından orta derece eşitliğe sahip ülke kategorisine girerek, TCGE'de 172 ülke içerisinde 116. sıraya gerilemesindeki en önemli neden eğitim göstergelerine dayanmaktadır. Gerek beklenen eğitim yılında gerekse ortalama eğitim yılında Türkiye'de kadın erkek oranı kadınlar aleyhinedir. Ortalama eğitim yılında kadın erkek farklılaşmasının yanında dikkate değer bir başka konu çalışmada esas alınan ülkeler açısından en düşük ortalama eğitim süresine sahip ülkenin Türkiye olmasıdır. 2021 yılına ilişkin ortalama kadın ve erkek eğitim süreleri Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3.
2021 Yılı Ortalama Eğitim Süreleri

Ülkeler	2021	
	Kadın (Yıl)	Erkek (Yıl)
Azerbaycan	10,2	10,9
Kazakistan	12,4	12,3
Kırgızistan	11,6	11,1
Özbekistan	11,7	12,1
Tacikistan	10,9	11,8
Türkiye	7,9	9,4
Türkmenistan	10,9	11,6

Kaynak: UNDP, 2022_a

Tablodan görüldüğü gibi Türkiye, kadınların ortalama eğitim süresinde 7,9 yıl ile en alt sırada iken en yüksek kadın ortalama eğitim süresi Kazakistan'dadır. Benzer durum erkekler için de geçerli olup Türkiye'de erkeklerin ortalama eğitim süresinde 9,4 yıl ile en alt sırada iken en yüksek erkek ortalama eğitim süresi kadınlarda olduğu gibi yine Kazakistan'a aittir.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (TCEE)

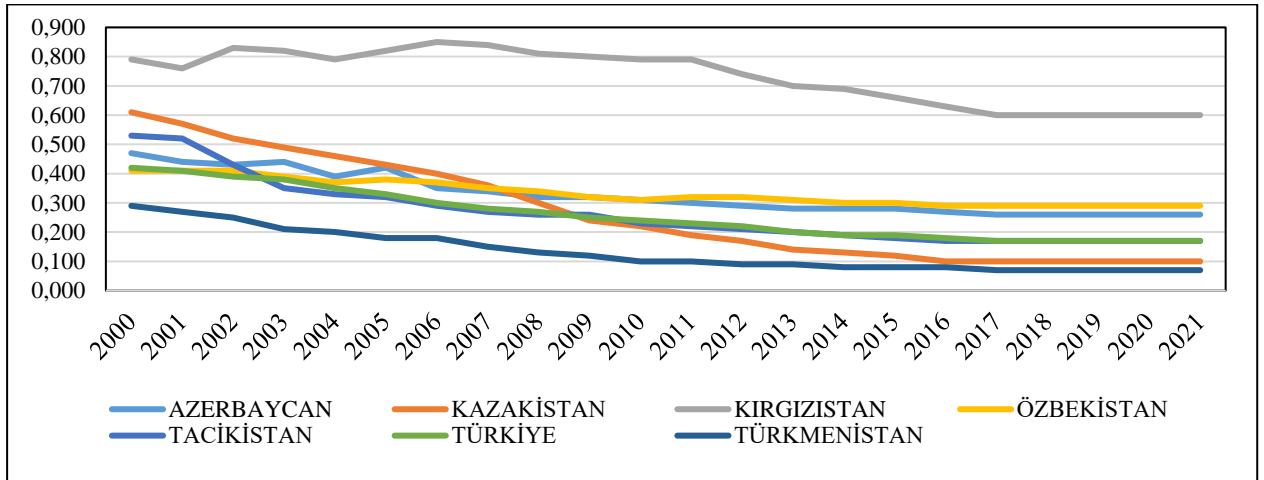
Sosyo-ekonomik ve politik kalkınmadaki cinsiyet farkını gösteren iki önemli küresel araç Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksidir (Charmes & Wieringa, 2003). TCEE, cinsiyet eşitsizliğinin üç boyutunu kullanan bileşik bir ölçümdür. Bu boyutlar, üreme sağlığı, güçlendirme ve işgücü piyasasından oluşmaktadır. TCEE'nin düşük olması kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliğin düşük olduğunu endeks değerinin yüksek olması ise tam tersi durumu yani kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin yüksek düzeyde olduğunu ifade etmektedir (United Nations, 2023). İnsani gelişme endeksinin (İGE) aksine, TCEE'deki yüksek

değerler toplumsal cinsiyet alanında başarısızlığı göstermektedir (WHO, 2023). TCEE kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik nedeniyle insani gelişmedeki kaybı da göstermektedir (Gaye, Klugman, Kovacevic, Twigg, & Zambrano, 2010)

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, bir ülkenin insani gelişme potansiyelinin gerçekleştirilmesinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle ne ölçüde kısıtlandığını ortaya koymak üzere tasarlanmış olup politika analizi ve savunuculuk çabaları için ampirik temeller sağlamaktadır (Gaye, Klugman, Kovacevic, Twigg, & Zambrano, 2010).

TCEE'nin alt boyutlarında sağlık boyutu anne ölüm oranı ve ergen doğurganlık oranıyla; güçlendirme boyutu, kadın ve erkeklerin parlamento temsil oranı, orta ve yüksek öğrenime erişim düzeyleriyle; işgücü boyutu kadınların işgücüne katılımıyla ölçülmektedir. TCEE değerinin sıfır olması kadın ve erkeklerin eşit düzeyde başarılı olduğu durumu yansıtırken endeksin 1 değerini alması endeksin tüm boyutlarında eşitsizlik durumunu ifade etmektedir (WHO, 2023).

TCEE'nin *sağlık alt boyutuna* ilişkin ilk gösterge olan 100.000 canlı doğum başına anne ölüm oranlarının çalışmada yer alan ülkelere ilişkin 2000-2021 dönemine ilişkin verileri Şekil 9'da verilmiştir.

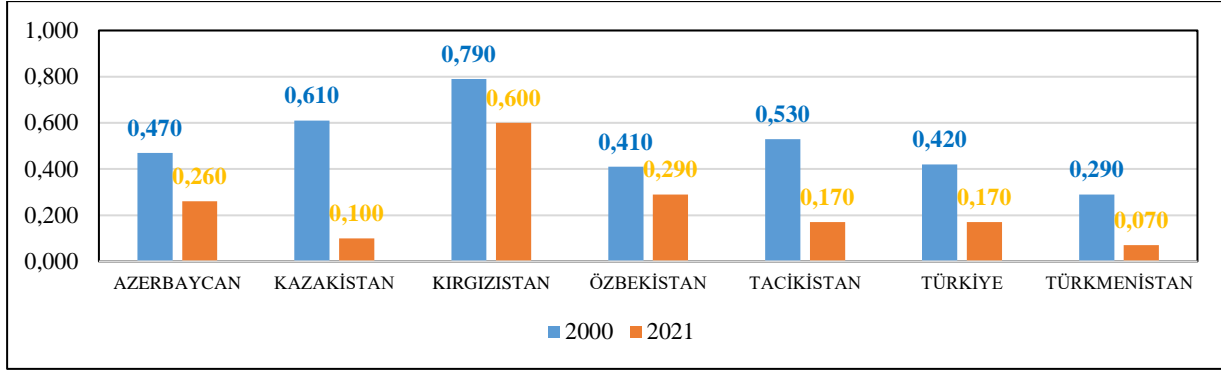

Şekil 9.

100.000 Canlı Doğum Başına Anne Ölüm Oranları, 2000-2021

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

100.000 canlı doğum başına ölüm oranı 2021 yılı itibariyle en yüksek olan ülke 0,60 ile Kırgızistan'dır. Bu ülkeyi 0,29 ile Özbekistan, 0,26 ile Azerbaycan, 0,17 ile Tacikistan ve Türkiye, 0,10 ile Kazakistan, 0,07 ile Türkmenistan takip etmektedir. 2000 ve 2021 yıllarına ilişkin ülkelerin 100.000 canlı doğum başına anne ölüm oranları karşılaştırmalı olarak Şekil 10'da verilmiştir.

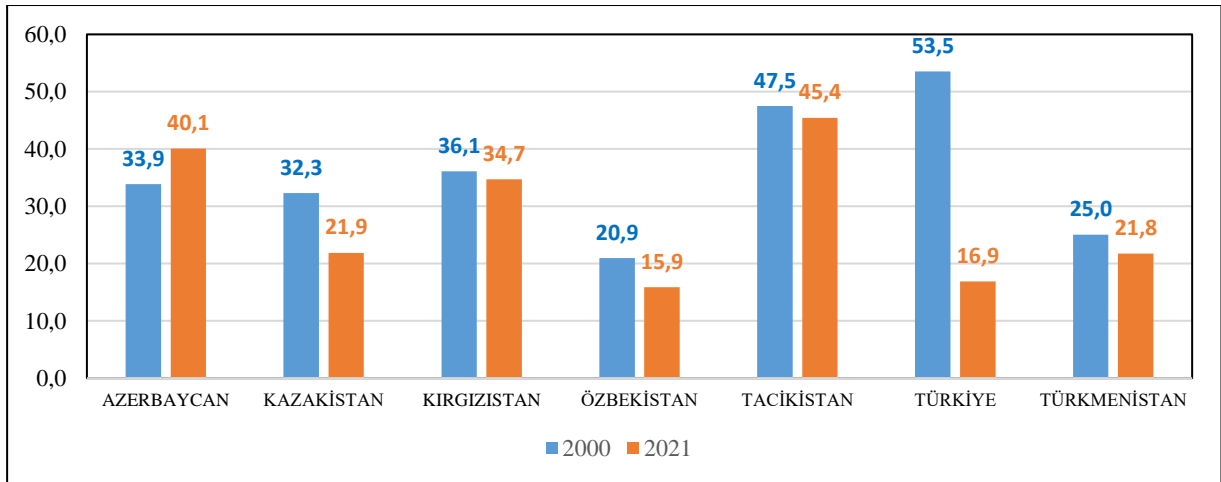
Şekil 10.

Karşılaştırmalı Anne Ölüm Oranları (100.000 canlı doğum başına), 2000, 2021, %

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2000-2021 döneminde anne ölüm oranlarında %83,6'lık azalış ile Kazakistan'da 2000 yılında 0,61 olan oran %0,10'a düşerek ülkeler arasında önemli bir ilerleme göstermiştir. 2021 yılı itibariyle Kırgızistan dışındaki tüm ülkelerde 2000 yılı değerlerine göre önemli düzeyde azalış sağlanarak anne ölüm oranlarında başarı sağlanmıştır.

Sağlık boyutunun ikinci göstergesi olan 15-19 yaş grubundaki her 1000 kadına başına doğuma ilişkin veriler ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Anne ölüm oranında tüm ülkelerde yıllar itibariyle azalma şeklinde görülen genel eğilimin Türkiye dışındaki diğer ülkelerde ergen doğum sayısında görünmemektedir. Çalışmada yer alan diğer ülkeler açısından ergen doğum sayısında yıllar itibariyle artış ve azalışların olduğu bir yapı bulunmaktadır. 15-19 yaş grubunda doğum yapan ergen sayısına ilişkin veriler Şekil 11'de verilmektedir.

Şekil 11.

Ergen Doğum Sayısı (1000 kadın başına), 2000, 2021

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ergen doğum sayısındaki azalma açısından bakıldığında şekilden de görüldüğü gibi en yüksek başarı sağlayan ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'de ergen doğum sayısı 2000 yılında 1000 ergen başına 53,5 iken 2021 yılında 16,9'a inmiştir.

CEDAW'ı onaylayan ülkelerin Sözleşmenin 18. maddesi kapsamında hazırladıkları Periyodik Ülke Raporlarının BM Komisyonunun değerlendirmelerinde çalışmada yer alan ülkelerdeki ergen doğum sayılarına ilişkin değerlendirmeler dikkate değerdir.

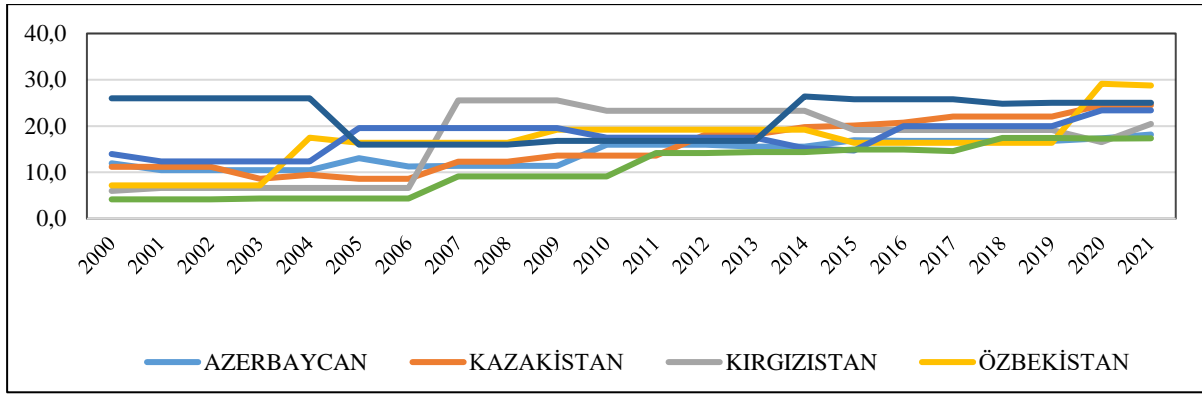
Azerbaycan'da resmi evliliklerde çocuk evliliklerinin yer almamasına karşın yükselen bir ivmeye sahip olmasından ve Kabin olarak adlandırılan kayıt dışı dini nikah uygulamalarından endişe duyulmaktadır (United Nations, 2015_a). Kazakistan'da da benzer yapının olduğu Birleşmiş Milletler Raporlarında görülmektedir. Kazakistan'da 18 yaşın altındaki kayıtlı olmayan dini ve geleneksel evliliklerin kadın haklarının ihlaline neden olacağı kaygısı yaşanmaktadır (United Nations, 2007). Bu bağlamda çocuk evliliğinin ve çok eşliliğin artması kadınların toplumdaki dezavantajlı ve eşitsiz statüsüne katkıda bulunmaktadır (United Nations, 2014).

Kırgızistan'da CEDAW'ın hayata geçmesiyle kız çocuklarını erken evlilikten koruyan adımlar atılmıştır. 2016 yılından Kırgızistan Aile Kanunu ve Ceza Kanunu'nda 18 yaşından küçüklerin dini tören yapmasını yasaklayan değişiklik yapılmıştır (Akisheva, 2023). Bu düzenle ile Kırgızistan'da 2016 yılı sonrası ergen doğum sayısında azalmalar görülmüştür. Kırgızistan'da suç sayılmasına rağmen, rıza dışı gelin kaçırma, çocuk yaşta evlilik ve zorla evlendirilme yaygınlığının özellikle kırsal alanlarda yüksek olmasına yönelik olumsuz gelişmelere BM uzmanları dikkat çekmiştir (United Nations, 2021).

BM'in gözlem raporlarında Özbekistan'da çocuk yaşta veya zorla evlilik ve çokeşlilik gibi kadınlara karşı ayrımcılık içeren stereotiplerin yaygınlığı söz konusudur (United Nations, 2015_b). Benzer durum Tacikistan içinde gözlemlenmiş olup, Tacikistan'da kızların eğitimden ayrılmasının başlıca nedenleri arasında geleneksel tutumların ve çocuk yaşta evliliklerin yer aldığını belirtmiştir (United Nations, 2013).

Türkiye'de özellikle yoksul kırsal bölgelerde önemli sayıda çocuk evliliklerinin olduğu ve bunların toplumda geniş çapta kabul gördüğüne işaret edilmektedir. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin 2015 yılında, resmi nikahın öncesinde dini nikah kısılmasını suç kapsamı dışında bırakan kararının çok eşli evliliklerin ve çocuk yaşta evliliklerin sayısında artışa neden olabileceği ve kadınlar için önemli bir risk oluşturduğuna dikkat çekilmiştir (United Nations, 2022). Türkmenistan'da yasak olmasına rağmen 18 yaş altı evliliklerin ve başlık parası uygulamasının devamının söz konusu olduğu ve çocuk yaşta evliliklerin yaygınlığı ele alınmıştır (United Nations, 2018).

TCEE'nin güçlendirme alt boyutuna ilişkin gösterge kadınların parlamento temsil oranı ve orta ve yüksek öğrenime erişim düzeyleridir. Kadınların parlamentoda temsil oranlarının 2000-2021 dönemine ilişkin verileri Şekil 12'de verilmiştir.

Şekil 12.

Kadınların Parlamentoda Temsil Oranları, 2000-2021

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2021 yılı itibariyle kadın parlamento temsil oranı en yüksek olan ülke %28,7 ile Özbekistan'dır. Bu ülkeyi %25 ile Türkmenistan, %24,5 ile Kazakistan, %23,4 ile Tacikistan, %20,5 ile Kırgızistan, %18,2 ile Azerbaycan ve %17,3 ile Türkiye takip etmektedir.

Özbekistan'da 2019 yılında genel seçimlerde aday gösterilen kadın adaylar için asgari %30'luk kotanın belirlendiği Seçim Kanunu kadınların parlamentodaki temsil oranında olumlu sonuçlar sağlamıştır (United Nations, 2015_b).

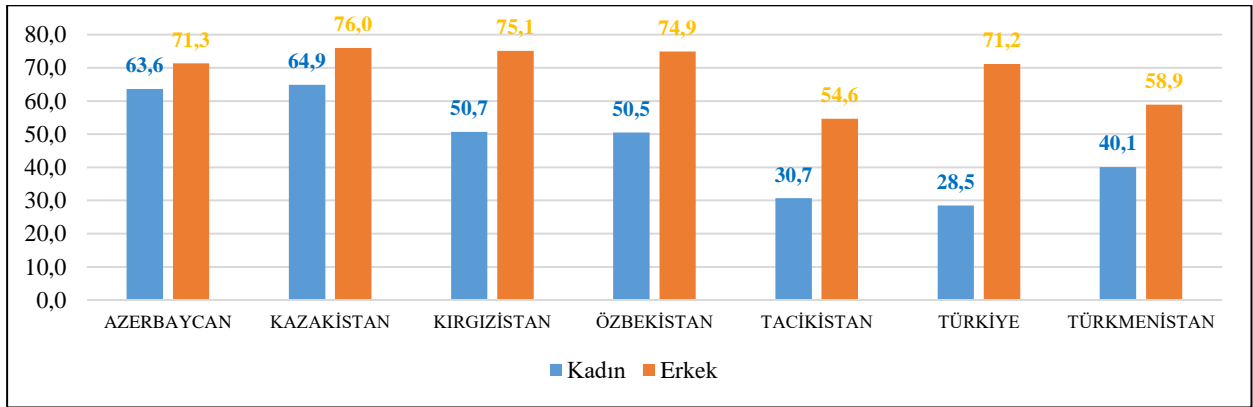
Kırgızistan'da 2006 yılında merkezi ve yerel yönetim dairelerinde yasayla %30'luk cinsiyet kotasının yürürlüğe konulması (Akisheva, 2023) sonucunda Kırgız Parlamentosunda kadın temsil oranının 2007 yılı itibariyle önemli düzeyde artış olmuştur. Ancak %30 zorunlu cinsiyet kotasının vekil sandalye sayısında değil, yalnızca parti listelerinde tutulması Parlamentodaki kadın sayısının önemli ölçüde azaltmasına neden olmuştur (Akisheva, 2023).

Kazakistan'ın Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Strateji belgesinde belirlenmiş olan 2016 yılına kadar parlamento temsili dahil olacak şekilde kadınların karar alma mekanizmalarında %30 oranında temsil edilmesine yönelik hedefin tam olarak gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır (United Nations, 2019).

Türkiye'de kadınların siyasi ve kamusal yaşama katılımının önündeki yapısal engellerin devam ettiği (United Nations, 2022), Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında asgari %30'luk cinsiyet kotasını içerecek değişikliklerin gerçekleştirilmemesi nedeniyle kadınların parlamentodaki temsili düşük olmaktadır.

BM, CEDAW çalışmalarının ve gelişimlerinin izlenmesi süreçlerinde, çalışmada yer alan tüm ülkeler için kadınların kamusal ve siyasal yaşamın her alanında, özellikle karar alma pozisyonlarında, ulusal ve yerel düzeylerde eşit temsil edilebilmesi amacıyla cinsiyet kotalarının konulmasına sıklıkla dikkat çekmektedir.

TCEE'nin üçüncü alt boyutu olan işgücü, kadınların işgücüne katılımıyla ölçülmektedir. Toplumsal ve kültürel inşa sonucu ev işlerinin ve çocuk bakım sorumluluğunun kadının asli görevi olarak kabulü, kadının işgücüne katılımını azaltarak, istihdam oranlarını düşürmektedir. Kadınların işgücü piyasasında kayıt dışı istihdamda yer alması, düşük ücretli işlerde istihdam edilmesi ve kadınların iş yaşam dengesini kurmakta sorunlar yaşaması nedeniyle kadınlar açısından iş-aile çatışması ortaya çıkmaktadır (Öcal, 2021). Bu çerçevede işgücü piyasasında kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz kaldığı dikkate alındığında kadınların işgücü piyasasındaki yerinin erkeklerle karşılaştırılmasının toplumsal cinsiyet endekslerinde önemli yeri olduğu görülmektedir. TCEE'de kadınların ve erkeklerin 2000-2021 döneminde yıllık ortalama işgücüne katılım oranları Şekil 13'de verilmektedir.

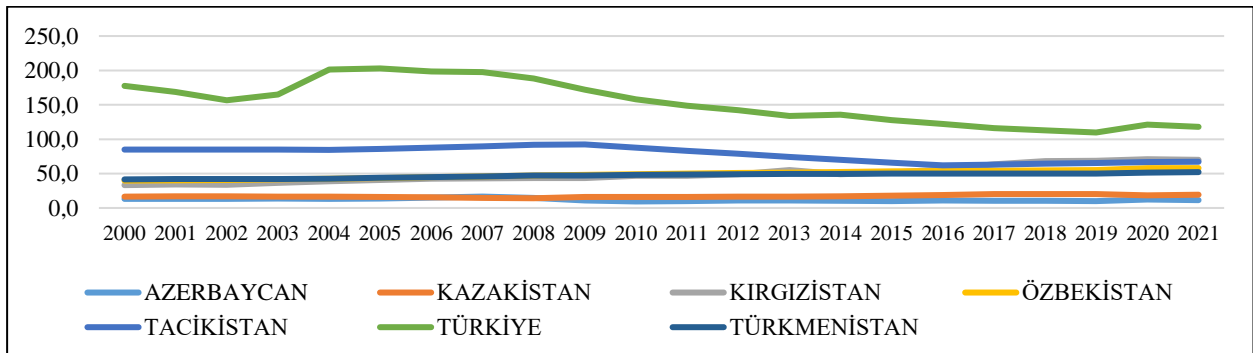

Şekil 13.

Kadın ve Erkek İşgücüne Katılım Oranları, 2000-2021 dönemi ortalamaları, %

Kaynak: UNDP verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşgücüne katılım oranlarında hem erkek hem de kadınlar açısından en yüksek orana sahip ülke Kazakistan'dır. Ülke karşılaştırması açısından değerlendirildiğinde göze çarpan en önemli nokta kadın ve erkek işgücüne katılım oranları farklılaşmasının en yüksek olduğu ülkenin Türkiye olmasıdır. 2000-2021 döneminde Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı ortalama %28,5 iken erkeklerin katılımı %71,2 olmuştur. İşgücüne katılımda erkeklerin kadınlara oranı 2000-2021 döneminde ortalama %149,4'dür. Erkek işgücününün kadın işgücüne oranı Şekil 14'de verilmektedir.

Şekil 14.

Kadın ve Erkek İşgücüne Katılım Oranları Farkı, 2000-2021, %

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği yaşamın birçok alanında kendini göstermekte olduğu gibi işgücü piyasasında da kendini göstermektedir. Kadınların işgücüne katılım oranlarının erkeklere göre düşük seviyede olması tüm Türk Cumhuriyetlerinde, özellikle Türkiye’de çok yüksek oranda görülmektedir. Şekilden görüldüğü gibi Türkiye’den sonra kadın ve erkek işgücü katılımının farklılaştığı ve işgücü piyasasında kadınların aleyhine durumun oluştuğu ikinci ülke Tacikistan’dır. Ancak Tacikistan’daki farklılaşma Türkiye’ye göre görece olarak daha düşük düzeydedir. 2021 yılında Tacikistan’da kadın ve erkek işgücüne katılım oranındaki fark %67,3 iken Türkiye’de bu oran %118,0 düzeyinde olup çalışmada yer alan ülkeler içerisinde 2000-2021 dönemindeki tüm yıllarda ilk sırada yer almaktadır.

2000-2021 döneminde çalışmadaki Türk Cumhuriyetlerinde kadınların işgücüne katılım oranları 2000 yılına göre daha düşük olması, kadınların yüksek eğitime erişimlerinin yüksekliğine karşın işgücüne katılımı artırmada yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. İşgücüne katılımın artırılmasında kadınların daha iyi bir iş-yaşam dengesi elde etmelerine yardımcı olarak çalışma fırsatlarının genişletilmesini teşvik edecek politikalara gereksinim duyulmaktadır (Pignatti, 2020).

Türkiye’de kadınların işgücüne erişiminin önündeki etkili engel, erkekleri evin geçimini sağlayan kişi, kadınları ise ev kadını olarak kalıplaştıran geleneksel aile değerleridir. Ayrıca işgücü piyasasına erişimi, eğitim eksikliği ve kadınların yoksulluğu da doğrudan etkilemektedir. Türkiye’de özellikle sosyoekonomik düzeyi düşük kesimlerde kadınların işgücüne erişiminin eşleri tarafından kontrolü halen devam eden sosyal gelenek olarak kadınların işe erişiminin önünde etkili engel oluşturmaktadır. Bu faktör en fazla çok düşük eğitimli sosyoekonomik gruplarda etkili olduğundan, kadınların işgücü piyasasına katılımını artırabilmek için eğitime erişimlerinin iyileştirilmesinin gerektiği neredeyse şüphe götürmez bir gerçektir (Baç, 2012).

Sonuç

İnsani gelişmişliğin sadece ekonomik büyümeyi içermemesi nedeniyle, toplumsal cinsiyet eşitliğinin de içerildiği insani kalkınma yaklaşımında, kadın ve erkekler için insani gelişmişlik endekslerini dikkate alan TCGE ile İGE karşılaştırmasında kadınlar aleyhine oluşan yapı karşılaştırılan tüm ülkelerde net olarak ortaya çıkmaktadır. Ülke karşılaştırmasında dikkat çeken durum Türkiye’nin çok yüksek insani gelişme içinde yer almasına karşın kadın erkek farkına göre oluşturulan gruplamada orta derece eşitliğe sahip ülke konumuna gerilemesidir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin BM endeksleri ile karşılaştırıldığı bu çalışmada, Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye açısından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde öne çıkan nokta işgücü piyasasındaki cinsiyete dayalı farklılıktır.

Türkiye bu alanda tüm Türk Cumhuriyetlerinin gerisinde kalarak kadın işgücüne katılım oranında en alt seviyede bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet endekslerinin birçoğunda alt gösterge olarak kabul edilen eğitim alt boyutunda da Türkiye gerek beklenen eğitim yılında gerekse ortalama eğitim yılında kadın erkek oranında kadınlar aleyhine olan bir ülke olmasının yanında en düşük ortalama eğitim süresine sahip olan ülkedir.

Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerin giderilmesine yönelik sosyal politikalarda uygulanması gereken tedbirler yaşamın pek çok alanını kapsamakla beraber eğitim, istihdam, karar alma süreçlerinde kadınların temsil oranı ve aile yaşamındaki konumla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda kadınların yaşadıkları sorunlara ilişkin analizlerin yapılması ve buna yönelik politikaların oluşturulmasında yeterli verinin bulunmasının önemi aşikardır. BM'nin gözlem raporlarında işaret ettiği 18 yaş altı çocuk yaşta evliliklerin ve kız çocuklarının okulu bırakma oranlarının erkek çocuklara göre yüksek olması çalışmada yer alan tüm ülkeler için geçerli bir sorundur. Bu sorunun sağlık, eğitim ve istihdamla bağlantısı göz önünde bulundurulduğunda çocuk yaş evliliklerinin boyutlarının değerlendirilmesinde yaşa, cinsiyete ve bölgeye göre ayrıştırılmış verilere olan gereksinim politikaların belirlenmesi ve uygulanması açısından tüm ülkeler açısından önem taşımaktadır.

Kadınların toplumsal yaşamın her alanında özellikle karar alma pozisyonlarında erkeklerle eşit temsil hakkının sağlanmasına yönelik politikaların oluşturulmasında kadınların erkeklerle eşit temelde siyasal ve kamusal hayata tam, eşit, özgür ve demokratik katılımının bir gereklilik olduğu anlayışının geliştirilmesine yönelik tedbirlerin alınmasıyla toplumsal cinsiyet alanında özellikle siyasi katılımında bütün ülkeler açısından olumlu sonuçlar sağlanacaktır.

Çalışmada yer alan tüm ülkelerin CEDAW'ı kabulleri sonrasında, kadınların toplumsal yaşamlarını etkileyen yasal mevzuat değişiklikleri ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin yasal zemini oluşturulmuş olsa da bunun uygulanması ülkelerdeki mevcut toplumsal normlar ve uygulamalarla sınırlıdır. Bu nedenle gereksinim duyulan toplumsal dönüşümde farkındalığın arttırılmasında, kadın STK'larının, medyanın, kamu görevlilerinin, dini ve toplum liderlerinin yer alacağı ataerkil tutumların, ayrımcı toplumsal cinsiyet önyargılarının ortadan kaldırılmasına yönelik bütüncül çalışmalar önem taşıyacaktır.

Türk Cumhuriyetlerinin eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde yer alan ülkeler olması nedeniyle bu ülkelerdeki toplumsal cinsiyet eşitliği açısından eğitim ve istihdam alanında Türkiye'den çok daha iyi konumda bulunmaktadırlar.

Nüfusun yarısını oluşturan kadınların sağlık, eğitim, istihdam ve karar alma süreçlerinde temsil düzeyinin artırılması başta olmak üzere toplumsal yaşamın her alanında toplumsal cinsiyet eşitliğini esas alan politikaların benimsenmesi ekonomik kalkınmanın yanı sıra insani kalkınmayı da beraberinde getirerek insani gelişimin ve insani kalkınmanın anahtarı olacaktır.

Kaynakça

- Akisheva, A. (2023). Gender Equality, Women's Rights and Neo-traditionalism: The Case of Kyrgyzstan. A. Mihr, P. Sorbello, & B. Weiffen içinde, *Securitization and Democracy in Eurasia*. Springer, Cham: https://doi.org/10.1007/978-3-031-16659-4_12.
- Baç, M. M. (2012). *Gender Equality in Turkey Directorate General For Internal Policies Policy Department C: Citizens' Rights And Constitutional Affairs Gender Equality*. Brussels: European Parliament.
- Charmes, J., & Wieringa, S. (2003). (2003) Measuring Women's Empowerment: An assessment of the Gender-related Development Index and the Gender Empowerment Measure. *Journal of Human Development*, s. 419-435, DOI: 10.1080/1464988032000125773.
- Cohen, G., & Shinwell, M. (2020). *How far are OECD countries from achieving SDG targets for women and girls? : Applying a gender lens to measuring distance to SDG targets, OECD Statistics Working Papers, No. 2020/02*. Paris: OECD Publishing.
- Esen, Y. (2015). *Yerel Yönetimler, Kamu Kurumları ve Sivil Toplum Örgütleri İçin Kadın Dostu Kentler Eğitici Kiti Eğitim*. Ankara: Berk Matbaacılık.
- Gaye, A., Klugman, J., Kovacevic, M., Twigg, S., & Zambrano, E. (2010). *Measuring Key Disparities in Human Development: The Gender Inequality Index*. United Nations Development Programme Human Development Reports Research Paper 2010/46.
- Güneş, A. (2021). Kesişimsellik Yaklaşımı Bağlamında Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddete İlişkin Cedaw Komitesi Genel Tavsiye 35 Sayılı Kararı'nın Analizi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. 1739-1771.
- Kafkasyalı, E. G. (2023). CEDAW'dan İstanbul Sözleşmesine Kadın Hakları Ve Türk İç Hukukuna Etkileri. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, s. 150-173.
- Klasen, S., & Schüler, D. (2011). Reforming the Gender-Related Development Index and the Gender Empowerment Measure: Implementing Some Specific Proposals. *Feminist Economics*, 17:1, s. 1-30 DOI: 10.1080/13545701.2010.541860.

- Malik, R. (2018). HDI and Gender Development Index: Current Status of Women Development in India . *Journal of Indian Economy*, s. 30-43.
- OECD. (2023). *SIGI 2023 Global Report: Gender Equality in Times of Crisis* . <https://doi.org/10.1787/4607b7c7-en>: OECD.
- Öcal, A. T. (2021). Türkiye’de İşgücü Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği. *World Women Conference II* .
- Pignatti, N. (2020). Encouraging women’s labor force participation in transition countries. *IZA World of Labor*, s. doi: 10.15185/izawol.264.v2.
- Selin Dilli, S. G., & Rijpma, A. (2019). Introducing the Historical Gender Equality Index . *Feminist Economics*, DOI: 10.1080/13545701.2018.1442582, s. 31-57.
- Soysal, G., Özcan, C., & Akın, A. (2022). Dünyada ve Türkiye’de Kadın, Anne ve Çocuk Sağlığının Güncel Durumu . *Sağlık ve Toplum*, s. 3-13.
- UN Women. (1979). *United Nations Entity For Gender Equality and the Empowerment of Women*. <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm> adresinden alındı
- UNDP. (2022_a). *Human Development Report 2021/2022*. New York: United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> adresinden alındı
- United Nations. (2007). *Concluding comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Kazakhstan, 2 February 2007 Original: English 07-24362 (E) 220207 0724362 Committee on the Elimination of Discrimination against Women Thirty-seventh session* . United Nations.
- United Nations. (2013). *Committee on the Elimination of Discrimination against Women Concluding observations on the combined fourth and fifth periodic reports of Tajikistan, 29 October 2013 Original: English 13-53539 (E) 131113 1353539 Committee on the Elimination of Discrimina*. United Nations.
- United Nations. (2014). *Committee on the Elimination of Discrimination against Women Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Kazakhstan, 10 March 2014 Original: English 14-25832 (E) 280314 1425832 Committee on the Elimination of Discriminatio*. United Nations.
- United Nations. (2015_a). *Committee on the Elimination of Discrimination against Women Concluding observations on the fifth periodic report of Azerbaijan, 12 March 2015, Original:*

English 15-03831 (E) 020415 1503831, Committee on the Elimination of Discrimination against Women. United Nations.

United Nations. (2015_b). *Concluding observations on the fifth periodic report of Uzbekistan, 24 November 2015 Original: English 15-20701 (E) 161215 1520701*Committee on the Elimination of Discrimination against Women. United Nations.*

United Nations. (2018). *Committee on the Elimination of Discrimination against Women Concluding observations on the fifth periodic report of Turkmenistan, 25 July 2018 Original: English 18-12323 (E) 100918 1812323. United Nations.*

United Nations. (2019). *Committee on the Elimination of Discrimination against Women Concluding observations on the fifth periodic report of Kazakhstan, 12 November 2019 Original: English 19-19554 (E) 261119 1919554 Committee on the Elimination of Discrimination against Women. United Nations.*

United Nations. (2021). *Committee on the Elimination of Discrimination against Women Concluding observations on the fifth periodic report of Kyrgyzstan, 29 November 2021 Original: English 21-17213 (E) 091221 2117213, Concluding observations of the Committee on the Elimination of. United Nations.*

United Nations. (2022). *Committee on the Elimination of Discrimination against Women Concluding observations on the eighth periodic report of Türkiye, 12 July 2022 Original: English 22-10905 (E) 110822 2210905. United Nations.*

United Nations. (2023, 09 05). *Data Center. Gender Inequality Index: <https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index#/indicies/GII> adresinden alındı*

WHO. (2023, 09 05). *World Health Organization. Gender Inequality Index: [https://www.who.int/data/nutrition/nlis/info/gender-inequality-index-\(gii\)](https://www.who.int/data/nutrition/nlis/info/gender-inequality-index-(gii)) adresinden alındı*

Yıldız, İ. (2022). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Ve Türkiye: İnsani Gelişme Endeksi Üzerinden Bir Değerlendirme . *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, BANÜSAD*, s. 1-20, DOI: 10.38120/banusad.1204847.